

Дмитро Донцов. Фото. (1900-ий рік (?))

Дмитро Донцов як знаковий мислитель міжвоєнної доби

Творчість Дмитра Донцова (1883—1873) належить до «золотого фонду» української політичної думки. Як ідеологові й надзвичайно активному публіцистові йому вдалося провести свої маркантні лінії в українській історії, кардинально вплинути на цілі покоління, оживити особливу енергетику національного духу й емоції. Як мислитель він здійснив три великі справи в українській культурі й самосвідомості: 1) від 1913 р. почав розвертати український світогляд силою свого гострого пера в бік до *правих, ірраціоналістичних* ідей європейської політики й філософії, а це мало особливе значення, оскільки право-консервативна політична думка в Україні перебувала в анемічному стані; 2) від 1920 р. він розпочав системну пропаганду ідей національного волюнтаризму та героїзму в аспекті практичної політики й цим витворив моральні й ідеологічні основи для становлення *націоналістичної генерації ОУН і УПА*; 3) тоді ж він розгорнув, в основному через свій журнал «Літературно-науковий вістник» (від 1933 р. – «Вістник»), концепцію творення якісно нової літератури й культури, які мали здійснити глобальний світоглядно-ціннісний переворот в свідомості нації й яка вилилася в зародження літературно-ідеологічної течії вісниківства, побудованої на героїко-неоромантичних естетичних засадах, а та, своєю чергою, проклала оригінальну й значущу лінію в українській культурі й дотепер є в багатьох вимірах заповітним ідеалом вираження національної творчої енергії. Усі ці три площини українського думання й світопереживання, витворені Д.Донцовим, існують в національній свідомості до сьогодні й від посилення їхніх традицій та тенденцій залежить майбутнє України.

Тоді, у першій третині ХХ ст, прихід *правих* ідей, супроводжуваних яскравою публіцистикою Д.Донцова, не просто врятував українців як націю, яка в буквальному сенсі виборсувалася з-під завалів зовнішнього імперіалізму й бездержавності, а й надав їй особливої бойовитості та витривалості, щоб гідно вистояти в шалених бурях і катастрофах Другої світової війни. Тож логічним кроком сучасника буде інтелектуальна спроба пізнати докладніше ті ідеологеми вольового націоналізму 1920-х

років, які великий Автор поставив перед своїм народом і країною у вельми складних суспільно-політичних умовах.

Міжвоєнна доба ХХ ст. означала в історії Європи дуже багато. У буремних і страшних за своїми наслідками подіях Першої світової війни 1914—1918 рр. людство попросилося зі стрімкою, піднесено-гуманістичною епохою *просвітницького демократизму*, яка заплomenіла в ідеях великих філософів Прогресу ХVІІІ ст. – від Ляйбніца до Руссо – й забарвила та загартувалася в битвах Великої французької революції 1789—1799 рр. Усе ХІХ ст. Європа прожила в світлих устремліннях лібералів і соціалістів, позитивістів і матеріялістів, які прагнули за допомогою соціально-правових реформ, загального виборчого права, господарських та технологічних новаторств, наукових відкриттів та загальної просвіти створити максимально гармонійний і справедливий суспільний лад. Коли реформаторські дії й газетні переконування розбивалися об непорушний мур монархічної деспотії та реакції, зароджувалися різні революційні рухи ліберально-демократичного та соціалістично-комуністичного спрямування, які в кожній країні мали своє забарвлення. Ці напруження іноді виливалися в криваві події, як це було під час Весни народів 1848 р. чи Паризької комуни 1971 р., але загалом європейське суспільство невпинно просувалося до широкого демократизму, приймало щораз демократичніші конституції, орієнтувалося на шлях прогресу, обертало наукові знання на практичні здобутки своєї економіки та успішні соціальні проекти. Особливо стрімко розвивалися країни Західної Європи. Здавалося, що досягнення прогресу й свободи ось-ось приведуть континент до небаченої стабільності й соціальної забезпеченості.

Грім Першої світової війни прогрімів настільки ж несподівано, наскільки катастрофічно: маленьке балканське місто Сараєво відкрило безодню злочинств, смертей, людської тиранії й самодурства, заслплення й жорстокості, які охопили європейські суспільства. Масштабна війна раптом показала, що інстинкти *мілітарності, насильства, гегемонії, нетерпимості* володіють людською натурою ще дуже сильно, попри загальний гуманістичний поступ. Водночас на полях битв Європи знову спалахнули такі чесноти, як *героїка, дисципліна, організованість, вольовитість, завзятість*, які двигтіли в її історії в минулі віки і принесли їй громадянську свободу й великі перемоги. Це й стало підставою того, що людство знову звернулося до ідей тих філософів, які в попередні доби провіщали, що

найвищими ідеалами для утвердження людини є Традиція, Шляхетність, Духовність, Воля, Честь, Лицарство і Здобування. Знову засвітилися імена Едмунда Берка, Артура Шопенгауера, Фридриха Шеллінга, Йогана Готліба Фіхте, Томаса Карлайла, Хосе Доносо-Кортеса, Едварда Гартмана, Фридриха Ніцше, Вільфредо Парето, Гюстава Лебона, Гаєтано Моска та ін., твори яких людство перечитувало з новим захопленням і подивом. Відтак період Першої світової війни ознаменував собою не тільки великі катастрофи, а й *кардинальну переорієнтацію в ідейно-філософських вартостях* всього Старого світу.

В Україні було всього лише два мислителі, які прочули ще перед війною цю глобальну переорієнтацію: В'ячеслав Липинський і Дмитро Донцов. Обидва мали відвагу піти проти загальної панівної течії ідей (лібералізму й соціалізму), обидва виявили інтелектуальну мужність і стійкість (протиставилися модним філософським системам позитивізму й матеріалізму), обидва жертовно присвятили себе безнастанній інтелектуальній боротьбі проти цілих генерацій суспільних авторитетів, щоб вивести націю до вершин ідеалістичної та консервативної думки. Хоча, за нещасним випадком, вони на особистому рівні згодом розійшлися й навіть ворогували, та їхній вклад в національну самосвідомість був надпродуктивним.

Тож, пропонуючи збірку праць Д.Донцова, які він написав у 1920-і рр., ми керувалися думкою про потребу представлення його головних політичних та філософських ідей, за допомогою яких цей оригінальний мислитель і публіцист вплинував на українське життя міжвоєнної доби. Це були його найплідніші та найцікавіші в плані інтелектуальних відкриттів роки творчості. Щойно він пережив наочно катастрофу Національної Революції й української державності 1917—1920 рр. Переконався, наскільки його нація ще була слабкою характером, фатально пацифічною, безвольною, позбавленою своєї провідної державницької верстви. Опинившись знову на еміграції у 1920 р. (перший раз він як утікач від репресій російської царської системи виїхав за кордон у 1908 р.), Д.Донцов усвідомив, що в цей історичний момент відкрився новий етап національної боротьби за свободу, який має стати вирішальним. І тоді він взявся писати нову книгу, якій судилося стати доленосною в історії української нації: «Підстави нашої політики» (Відень, 1921).

Ця книга має кілька характеристик, які роблять її особливою. Передусім вона виводила новий геополітичний ідеал перед українством. Цей

ідеал був потрібний для того, аби сконцентрувати зусилля провідної національної верстви в стратегічних кроках, які мали вивести Україну з цивілізаційного простору Російської імперії. Якщо в перших геостратегічних накресленнях українських патріотичних ідеологів («Книги буття українського народу» М.Костомарова) український геополітичний ідеал розумівся як участь у великій конференції слов'янських народів за участі тієї ж Росії, то тепер Д.Донцов малював перспективу України в цілісній Середній Європі як безумовній альтернативі до Російської імперії, як глобальному факторові стабільності всієї Європи. Ось головні тези Д.Донцова в цій темі: «Ні у відношенні геополітичній та кліматичній, ні під оглядом річкових систем не є Україна продовженням східноросійської рівнини (тобто Східноєвропейської рівнини – О.Б.), хоч вона й не виказує маркантних границь з цією останньою. Навпаки, через Литву і Польщу і через річкову систему вона скорше була продовженням Середньої Європи. Таке її положення зробило з неї театр невгаваючої політичної та культурної боротьби двох світів: татарсько-монгольського і європейського. Від сього останнього відпала вона політично щойно в кінці XVIII ст, культурно – ніколи». Д.Донцов постійно наголошував на ментально-цивілізаційній близькості України з середньоевропейським простором, щосаме ці свої культурні традиції вона повинна розвивати передусім.

А ось як формулював Д.Донцов геополітичний імператив для нації: «Коли історія (і географія) зробили з нас аванпост Європи проти Росії, Росії яко такої, незалежно від кожночасового її режиму; коли сю ролю під загрозою національної смерті мусить Україна грати і далі; коли самі заложення московської культури руйнують відпорну силу нації; коли, нарешті, перемога в обстоюванні своєї національної незалежності невіддільна для нас від перемоги Європи над Росією і навпаки, то першою заповіддю нашої політики повинно бути: 1) в політиці внутрішній – плекати всіх засад західної культури, які рятують Європу (і нас) від московської пошести; 2) в політиці зовнішній – повна сепарація від Росії».

Під Середньою Європою Д.Донцов розумів простір між Балтикою і Балканами, між Альпами й Чорним морем. Він постійно наголошував, що від стабільності й дієвості цього простору залежить загальна гармонія континенту. Нагадаємо, що класик світової геополітики Гелфорд Джон Маккіндер (1861— 1947) визначав простір Середньо-Східної Європи,

який він називав «внутрішнім півмісяцем Євразії», як вирішальний, особливо значущий для геополітики планети. Чому? Тому, що наступальна агресивна енергетика, яка йшла від великих євразійських рівнин впродовж тисячоліть і яка у свій час породила імперію Чингізхана, могла бути вгамована тільки через створення міцного союзу держав Середньо-Східної Європи. Дотично подібні думки висловлювали два інші визначні теоретики світової геополітики, Альфред Мехен (1840 — 1914) і Ніколас Спайкмен (1893 — 1943), які доводили, що запорукою світової стабільності може бути тільки розвиток морської потуги Західного світу, його контроль за просторами світового океану (праця А.Мехена «Морська сила», 1904) і консолідація всіх приморських (таласократичних) країн, об'єднаних спільною цивілізацією, ментальністю та культурою (поняття «Римланду» — «Берегових земель» у Н.Спайкмена).

Невідомо, чи Д.Донцов знав праці цих теоретиків, принаймні в нього нема посилок на них, однак він цілком в їхньому дусі описує геостратегію для України. Очевидно, його думки визріли на ґрунті посиленого аналізу вітчизняної історії та студіювання творів визначних європейських теоретиків геополітики шведів Свена Гедіна (1865 – 1952) і Рудольфа К'еллена (Челлена) (1864 – 1922), британських мандрівників та дослідників Дональда Маккензі-Воллеса (1841 – 1919) та Роберта-Вільяма Сетон-Вотсона (1879 – 1951), французьких істориків Анатолія Леруа-Больє (1842 – 1912) та Шарля Сеньйобо (1854 – 1942), які у різний спосіб писали про минуле й сучасне Середньої та Східної Європи, зокрема Росії й України, і які звертали увагу світу на складне становище в цьому просторі з огляду на російський імперіалізм і процеси пробудження недержавних народів. Посилання на цих авторів зустрічаються в його публіцистиці, також в книзі «Підстави нашої політики», з чого видно, що Д.Донцов формував свій загальний погляд на речі з урахуванням думок цих видатних під усіма кутами зору людей.

Про неабиякий талант Д.Донцова як теоретика геополітики свідчать і дві його концептуальні й проникливі брошури періоду Національної Революції: «Українська державна думка і Європа» (1918) і «Міжнародне положення України і Росія» (1918). Власне, сукупно всі ці три книжки трактували Україну як вирішальний фактор європейської геополітики. Есхатологічне зіткнення України з Росією Д.Донцов пояснював такою тезою: «Ключі до опанування слов'янства (а через нього й Європи) може

дістати лише той, хто володіє Україною». У цій тезі з «Підстав нашої політики» лежить думка, яку Д.Донцов розвивав ще в знаменитій брошурі-виступі «Сучасне положення нації і наші завдання» (1913) та книжках «Похід Карла XII на Україну» (1918) і «Мазепа і мазепинство» (1919), а саме: *лише після переможної битви під Полтавою 1709 р. Московія перетворилася на супердержаву Європи, лише володіння Україною витворює для неї плацдарм для постійної експансії в Європу, лише ідеологічне відновлення політичного міфу про єдність Русі створює базу для її месіанізму, який має фатальну, демонічну силу й загрозовий інтенції для всіх сусідів Росії.*

Друга ідейна вага книги «Підстави нашої політики» полягала в тому, що в ній вперше в історії української політичної думки була розгорнута теорія про українську політичну націю, про витворення нового *колективного морально-емоційного ідеалу*, який би сконцентрував і посилив життєву енергетику української нації. Сьогодні поняття «політична нація» вживається в нас переважно в космополітичному значенні, себто мається на увазі суспільство без етнічних принципів і критеріїв, максимально відкрите для інтересів всіх чужинців, які захочуть в ньому жити. В часи Д.Донцова воно мало інше значення: створення такого національного суспільства, яке б чітко усвідомлювало свій геополітичний ідеал, гуртувалося на основі конкретних політичних інтересів, було пройняте внутрішньою дисципліною. Цю політологічну тезу він протиставляв *культурно-етнографічному* розумінню нації, яке панувало в Україні від початку XIX ст. Цікаво, що цю проблематику Д.Донцов підіймав ще в свій соціалістичний період світоглядного становлення, в львівських часописах «Праця» і «Наш голос» протягом 1910—1912 рр. Тобто в цьому націософському плані він був якраз послідовним, а не «стрибуном по ідеологіях», як його представляли критики. Ось як він визначав програму розвитку нової політичної нації: «Всі напрямки та цілі політики внутрішньої мусять оцінюватися за тим, чи вони сприяють устоятися нації в тій війні всіх проти всіх, яка панує в міжнароднім життю, чи ні? Внутрішні реформи, урядження, принципи, що захитують незалежністю назовні, муситься відкинути. І навпаки, ідеї та принципи, якими б вони кепськими не видавалися, засліпленим доктринерам або фанатикам всяких «змів», треба з залізною енергією проводити в життя всередині держави, коли сього вимагає інстинкт самозбереження нації». Цим положенням Д.Донцов відкрив шлях до майбутньої ідеології УВО й

ОУН як організації *орденського типу*, які свої політичні програми будували за принципами понадчасової мети, насущних національних завдань, позапартійности, прямої доцільности в інтересах нації, а не окремих соціально-політичних груп.

Третя кардинальна ознака книги Д.Донцова – утвердження принципів національного ідеалізму, героїзму та волюнтаризму. Тут відчувався вплив на автора ідей А.Шопенгауера й Ф.Ніцше про універсальну світову Волю й порив кожного народу високого призначення до панування, до здійснення своїх ідеалів. Він пояснював протягом майже усієї книги (а потім у численній публіцистиці 1920-х рр.), що лише той народ чогось досягає в історії, який вірить у своє призначення, який живе піднесеними, героїчними ідеалами, який постійно гартується до боротьби, а не занурюється в якісь приземлені, прагматичні, матеріалістичні мети. Націософія Д.Донцова цього періоду, коли він творив ідейні підвалини нового націоналістичного руху, базувалася на таких знакових авторах-класиках європейської філософської думки, як Г.Гегель, Й.Г.Фіхте, Т.Карлайл, Дж.Мадзині, які пропагували, власне, великий ідеалізм в національному бутті. Ось афоризм Д.Донцова на цю тему: «Тільки нація, що свідомо великих завдань, які має виконати в інтересах цілої людськості, втягається як самостійний чинник в історичний хід подій, тільки такій нації приділяється спеціальна клітина на шахівниці світової історії. Лише ясно сформульований національний ідеал робить з певної національної ідеї кристалізований осередок для індивідуальних і групових воль в середині нації, які без цього шукають інших центрів тяжіння». Як відомо, українці протягом останніх п'ятьох століть страждали від того, що велика частина активних людей постійно переходила в інші нації. Тож стратегія Д.Донцова була спрямована на подолання цієї негативної суспільної тенденції.

Четверта визначна засада книги – *традиціоналізм*. Автор пояснював його так: «Та тільки так довго ми могли опиратися московським впливам, як довго непорушно стояли, засвоєні нашим народом, традиції нашої західної культури. Се вони вложили в нас індивідуалістичну психіку, її активність, які, діючи як в одиницях, так і в групах, дозволили ставити чоло московським впливам. Литовський статут, магдебурзьке право, незалежна від світської влади Церква, церковні братства, козацькі товариства (ідея «лицарства», що лежала в їх основі, також чисто європейська, чужа Москві), становий конституціоналізм, зрештою, приватна власність – все